

Олн äмтнä келдг үлгүрмүд — чилдгö зöөр. Үлгүрмүдин кельн хурц, утхнй мергн. Үлгүрмүдт олн äмтнä äвр цецн болн гүн ухан, öргн дасмдж кесг зун джилин туршарт хоршдж, нигтрдж хурсн мөн.

Алдр бичäчнр Пушкин, Гоголь, Салтыков-Щедрин, Островский, Толстой, Горький болн нань чигн тедн мет хурц, мергн ухата улс олн-äмтнä келдг үлгүрмүдт икл гидгär оньган öгч, теднä äлдв сääхн келär келгдсн чимлгьнднй, гүн уханднй бахтдж йовцхасн дээрән, тедниг меддж, дасдж авцхати гидж селвг öгч, дууддж йовцхасмн.

«Айта сääхн! Йир айта сääхн! Мана бичäчнрин дасдж авх, медх кергтä юмн мел эн мөн. Ганцхн амн үгär цокад, шуд унгьана... Бичäч болн келмрч улст йоста кергтä зöөр эн мел мөн»...—гидж олн äмтнä үлгүрмүдин тускар В. И. Ленин келлä, («Литературный современник». № 1. 1940 г. стр. 10).

«Үлгүрмүдт олн-äмтнä хурц; гүн ухан үзүлгднä»... гидж Гоголь бичнä. «Ягьсн сääхн келн, ямаран күчтä, гүн сургьмдж, ямаран öргн элвг ухан олн-äмтнä келдг үлгүрмүдт бäänä, эн юн алтмб», — гидж öврмдж кедж Пушкин келсн.

«Ахрар келгдсн үлгүрмүдт алдр ик ухан бäänä, тер үлгүрмүдт келгдсн хамгиг цäälгьдж келдж бичхлä, кесг дегтрмүд болхмн», — гидж Максим Горький келсн мөн.

«Үлгүрмүд олн-äмтнä мергн-ухана мөнгьк зöөр» гидж мана цагин алдр бичäч Михаил Шолохов келнä.

Үлгүрмүд — олна ухан, олна билг. Үлгүрмүдт худл уга. Тер тölädан әдн күчтä, оньдинд олд кергтä, ик сургьмджта. Үлгүрмүд орулад келсн үт лавтрахагьар медгднä, мартгдш угагьар тодлгднä.

Äл-чигн келн улст кесг олн болн йир сääхн үлгүрмүд бäädгинь цугьар меднä. Тер мет хальмг улсин келдг үлгүрмүд бас олн, бас тиим сääхн болн сургьмджта.

Индийск орн олн-äмтнä туульсар, түүксär, келврмүдär, үлгүрмүдär гатлгьн байн, түүнä дару, туульсин хойрдгч төрскнй хальмг улс болдмн гидж гүн номта востоковед Владимирцев бичсн. «Хальмгуд» гидг очеркдән Гоголь хальмг үлгүрмүдин тускар ик ханвртагьар келдж. «Үкх хулгьн мисин сүл зуудж наадна», «Нег темäнä хоргьснд мингьн темән хальтрна» — гидг болн нань чигн үлгүрмүд Гоголь орс келнд орчулдж. Хальмг үлгүрмүд болн туульс Пушкинä билглänd бäädгинь умшачнр медцхәнä.

Хальмг улс дару-дарунь келцхадг үлгүрмүдäс ядхдан зәрминь болв чигн авад, цäälгьдж хäläй.

Эрдмäs үлү

Эрднй уга.

Эн үлгүрт эрдмиг эрднлä дунгьцүлджәнä. Эрднй гисн алтнас даву үнтä, йир берк чолун-совсн болджана, болв тер эрднин бийнй эрдмäs даву үнтä биш гидж үлгүрт келгдджәнä. Эрдм-сургьуль сурхмн гидж эн үлгүр дуудджахнй ил.

Мергнд гөрäs шах,

Медхд үг кел.

Мергн хадг күүнд гөрäs шаххм, юнгдад гихлä мергн хадг күн түүг хагьад алдл уга тусхахнй лавта. Тер мет, медх шамдгьаухата, гавц күүнд үг келхлä, уха заахла, сән хаалгь за-

ахла, тер алдл уга медäд, үг келдж öгсн күүг ханулдг мөн.

Авдрин хазн чилдг.

Альхна хазн чилдг уга.

Эн үлгүрин тäälврнй бас эрдм. Эргү күүнä авдртнй öвкин үлдäсн дала мөнгн бäävчн, тер зöөр дарунь чилдж одг мөн. Күн эрдмтä болхла, адг ядхдан гарин нег эрдмтä болхла, öвкäs үлдсн зöөр уга болв чигн тер кезäд чигн әдлх мөнгьгтä, уух хотта йовдг мөн, тегäд чигн «альхна хазн чилдг уга» — гидж үлгүрт келгдджәнä. Гарин эрдмтä улс: столяр, слесарь, плотник, хувц уйач, гос уйач, нань чигн тедү мет эрдмтä улс болджана. Хамг му йовдлмудас сатлулдж гетлгч үлгүрмүдäс зәрминь авад хäläй.

Äрк савасн бишнйкинй

Цугинь үрädж эвдг.

Эн үлгүрин тускар олн ик цäälгьвр керг уга, юнгдад гихлä, äрк күүг сäärүлв гисн зәнгь йир сонгсгдад уга. Эн үлгүриг кен чигн күн сäätр тодлдж авхла сән болхмн. «Арвн цöкц äрк уусн күн аман нохад долалгьвчн медг уга» гидж келгдмн.

Ол эргсн чон

Оньдин хавхд тордг.

Эн үлгүрт ганцхн чонин тускар келгддж бäähш. Энүнд күүнä тускар бас чигн келгдджәнä. Хöөнд чон орад, хö идäд тер бärгдл уга гарч одсн цагт, терүнä ирсн газртнй хавх тäвдмн. Тер чон ол и р ä д бäähлärн ашднй хавхд торад, бärгдг мөн. Күүнä тускар болхла эн үлгүрин цäälгьврнй иим: нег дакдж хулха кегьäд, эсклä худл келäд, амштад, дакад теднän давтад бääsн күн ашднй бärгдг мөн.

Эн үлгүрин ахр тäälврнй юмб гихлä: му йовдл эндүгär нег гаргьсн болхла, дакдж бичä гаргь гиджәнä, зүгär аргьта болхла му йовдл тас гаргьл уга бääh кергтä.

Адгьсн күүнн

Аавиннй барун бийд.

Болв эн үлгүрин үндснй ганцхн адгьсн күүнä тускар келджähш. Ймр болв чигн керг кехлärн сäänär тоолад, чикär кех кергтä гидж сургьджана. Энүнä тускар бас чигн үлгүр бäänä, тер иигдж келгднä: дола дакдж кемджäl, нег дакдж керч.

Хоома күүн

Хойр кöдлмштä.

Эн келвр бас чигн ик сургьмджта. Хоома күн гисн, кергиг күүщднй эс кедг күн. Үлгүрнй, гер бärсн күн тер герән нäägьинй олдж эс кехлä, хоомагьар кехлä, тер гернй дарунь эвдрдг мөн, тегäд тер герин эзн герән шинäs кех зöвтä болджана. Керм сургьульч күн сурх зöвтä сургьулян хоомагьар, öрäl-дөрвнägьär дассн болхла, тернй хöөннй дутг болад, дакнас тер сургьулян дасх зöвтä болджана. Эдү мет йовдлмуд гаргьсн күүг «хоома күн хойр кöдлмштä» гидж олн-äмтн келдг мөн.

Бийгн асрдж эс чадг күүн

Кү асрдж чадг уга.

Эн үлгүрин эрки утхнй юмб гихлä, кöдлмш кедг дасхмн гиджәнä. Ймр чигн кöдлмшин медрл уга күн кү асрх бäätхä, нам бийән чигн асрдж эс чадхнй ил.

Зальгдгин герт хот уга,

Залхугин герт түлән уга.

Хотин туст ховдг болчкад, кöдлмшин туст хуурм болхла, тиим күүнä герт хот чигн, түлән чигн уга болхнй лавта. Оларн хамцнгьу-ни бäälгьн ончта сән болдгин тускар олн-олн үлгүрмүд бääцхәнä, теднäs зәрминь хäläй.

Демч шаазгьа

Хун бärдг.

Гүрсн деесиг

Таслхд берк.

Шаазгьа гидг шовун чинән тату багь чидлтä болдж тоолгдг мөн. Тиим болв чигн демхлärн тедн хун мет тиим күчтä шову диилдж чадмн гидж үлгүрт келгдджәнä. Гүргдäд уга деесн гисн ноосн болджана, түүг таслхд амрхн мөн. Керм тер носиг томчсн-гүрчсн цагтнй таслхд берк күчр болджана.

Эн үлгүрмүдин гол үндснй юмб гихлä, хамцнгьу-ни бääh кергтä гиджәнä. Хамцнгьу-ни улсиг хортн джиилдж чадмн биш. Мана орн-нутгин олн-äмтн цугтан хамцнгьу-ни болсн учрар, гитлеровск фашистнр цокулдж хамхрсн йовдл цугьарад ил.

Замг сäänd

Загьсн хурдг,

Зань сäänd

Күн хурдг.

Уснд сән замг бäähлä, түүнд загьсн икär хурдг, юнгдад гихлä, замг загьснд сән хот. Тер метär, зань-бäär сән газрт, орн-нутгт äмтн икär хурдг мөн. Мана орн-нутгин олн-äмтнä джиргьл ончта сән болсн учрар, цуг ордун күч-көлсчнрт мана орн-нутг күндтä, тоомсрта. Газадин ордудас кесг улс эврәннй орн-нутган голод, мана орн нутгт ордж ирцхäsн йовдл олн бäänä, юнгдад гихлä зань-бäär, бäädл-джиргьл мана орн-нутгт ончта сäähн.

Эду мет үлгүрмүд мана хальмг улст йир дала, эн ик зöөрäs меддж авад бäähлä икл олзта, икл туста.

Мууха юмн, хальмг улсин үлгүрмүд дала болв чигн, тедниг цуглулдж бичдж авлгьн йир багь. Үлгүрмүдин арднй орад цуглулад, бичäд барт гаргьад бäähлä, — тер икл чинртä керг болхнй лавта.

Орс бичäч, келнä туск номт Владимир Иванович Даль кесг олн джилин туршарт орс үлгүрмүд цуглулдж бичдж йовсн. Түүнä цуглулдж бичсн үлгүрмүд ода äвртä ик болн гүн чинртä дегтр болдж гарв, тернй тегäд олн-äмтнä культурт ик зöөр болдж батрв. Хальмг үлгүрмүд цуглулгьна тускар бичäч Баснгьа Баатр кöдлдж йовла, түүнä кедж йовсн кöдлмиг цааранднй залгьдж йовулхла йир сән болх гидж тоолгднä.

ИНДЖИН Лидж.